

2018/3
Volume: IX
Number: 21
ISSN 2146-4901

2018
3

2018/3
Cilt: IX
Sayı: 21
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/3 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 21
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Aralık 2018 / December 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: *Risâle fi'n-Nahv*

Ahmet GEMİ*

Öz

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, miladi XVII. yüzyılın ünlü fâkihlerindedir. Daha çok Hanefî fikhî alanında eser kaleme alan Hamevî'nin diğer alanlarda da yazmış olduğu eserleri mevcuttur. Mısır'ın meşhur âlimlerinden ders almış ve keza ünlü âlimlerin yetişmesinde büyük katkısı olmuştur.

Multi-disipliner bir çalışma örneği olan ekteki risâle, Hamevî'nin eğitim ve öğretim hayatında karşılaşmış olduğu bazı ilmi problemler hakkındadır. Sarf ve nahiv ile ilgili olan bu problemleri ilim ehlinin görüşüne sunan Hamevî, söz konusu alanda ilmi bir münazara alanı açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hamevî, nahiv, beyân, fikh.

A Sample of Critical Study Belonging to Hamawî: *Risâla fi'n-Nahw*

Abstract

Ahmad b. Muhammad al-Hamawî is one of the famous scribes in XVII. century. There are the works that Hamawî who wrote his works mostly in Hanafî Islam law wrote them in the other fields. He received his lessons from Egypt's famous scholars and so he contributed to the growth of famous scholars.

The booklet on the appendix as a multi-disciplinary study sample is about some scientific problems that Hamawî had in his education and training life. Hamawî who presented those problems related to the consumption and syntax to the view of science experts creates a scientific discussion in the aforementioned field.

Keywords: al-Hamawî, nahiwi, bayân, fiqh.

Makale gönderim tarihi: 13.04.2018, kabul tarihi: 17.12.2018

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ORCID: 0000-0003-4124-5525.
ahmetgemi04@gmail.com

Atıf: Gemi, Ahmet. "Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi'n-Nahv". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (Aralık 2018): 585-606.

Giriş

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, İslam âleminin yetiştirdiği önemli âlimlerdendir. Hanefî fıkhında uzmanlaşan Hamevî'nin farklı alanlarda eserleri bulunmaktadır.¹ İslam düşünce tarihine bakıldığında ilim adamlarının birçok alanda eser verdikleri görülmektedir. Hamevî de bu âlimlerdendir. Fıkıh, lügat, meânî, beyân gibi alanlarda çalışmaları bulunmaktadır. Hamevî'nin dil alanında müstakil te'lifleri olmadığı halde Arap diline olan vukûfiyeti *Risâle fi'n-Nahv* adlı eserden anlaşılmaktadır. Bu müstakil risâlesinde Hamevî, İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), Molla Câmî (ö. 898/1492) ve Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1287) gibi dilcilerin bazı hatalarını tespit etmiş, yeri geldikçe bu hataları tenkit ve tashih etmiştir.

Hanefî fıkhı başta olmak üzere zikredilen konularda önemli eserler veren Hamevî'nin kişiliği ve eserleri üzerinde yeterince bilimsel çalışmaların yapılmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, İslâm kültür ve medeniyet tarihinin belli bir döneminde önemli etkileri olduğu bilinen Hamevî'nin filolojik yönünü de ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Hamevî'nin *Risâle fi'n-Nahv* adlı eseri üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda nahiv, beyan ve fıkıh alanı ile ilgili olan bu risâle –uzunluğu ve konuların farklılığı sebebiyle- bütünü ile ele alınmamış olup sadece nahiv ile ilgili bölüm değerlendirilmiştir. Risâle bütünsel bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ise şu iki hususun öne çıktığı ifade edilebilir:

1. Hamevî'nin dil bilimindeki yetkinliği.
2. İslami disiplinlerde eskiden beri var olan eleştirel yaklaşım.

Kaleme alınan her eser mevcut disiplindeki bütün konuları kapsamayabilir. Arap dili gibi zengin bir form ve anlam genişliğine sahip edebî bir dil söz konusu

1 Eserleri için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 457.

ise bu durum evleviyetle mevzu bahis olabilir. Bilindiği gibi İbnu'l-Hâcib'in *Kâfiye*'si Arap nahvine (sentaks/söz dizim) dairdir ve mulahas bir eserdir. Adı geçen eser Arap dili ile ilgili faydalı ve muhtasar olduğundan tarihi süreç içerisinde şerhine ihtiyaç duyulmuş ve bu bağlamda birçok şerhi yazılmıştır.² Esasında herhangi bir ilim dalına ait olup tekrarlanması ve ezberlenmesi gibi gayelere binaen mulahas olarak telif edilen birçok eser için de bu durum söz konusu olmuştur. Zira yukarıda da izah edildiği gibi Arap dilinin zenginliği bu konuda yazılabilecek hacimli eserlerin meydana gelmesini gerektirirken sınırlı sahifelere sahip bir eserden bu dilin bütün inceliklerini kapsamaya ve/veya yerel kullanımları içermesi de beklenemez.

Belirtmek gerekir ki bu şerhlerin hepsi bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde Hamevî'nin eleştirilerine maruz kalan Câmî ve Radî şerhlerinin ilim ehline kıymetleri müsellemidir. Ayrıca Hamevî'nin bu iki şârih ve daha başka âlimlere eleştiride bulunması Müslüman aydınlar arasında eskiden beri var olan müzakere ve münazara kültürünün önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, risâlenin tanıtımı, metodolojisi, referansları ve tahlili ile risâlenin nahiv bölümünün tarafımızdan tahkik edildiği iki kısımdan oluşmaktadır. Bahse konu olan tahkikin; metnin harekelenmesi, ayet ve hadislerin tespiti ile metinde ismi geçen kişilerin biyografik bilgilerinin verilmesinden ibaret olduğunu belirtmek gerekir.

Makalenin Türkçe kısmı okunurken Arapça kısmından bağımsız değerlendirilmemesi gereğini vurgulamakta yarar vardır. Zira risâlenin Arapça bölümünde ilgili müelliflerin biyografileri, bahse konu olan meselelerin geçtiği kaynaklar gibi bazı açıklamalar Türkçe bölümde zikredilmemiştir.

1. Ahmed b. Muhammed el-Hamevî

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, nisbesinden de anlaşıldığı gibi Hamâda doğmuştur. Tam adı, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hamevî, Mısır'da ünlü hocalardan ders almıştır. Hamevî'nin ders aldığı hocalardan bazıları şunlardır: İbn Allân (ö. 1057/1648),³ Nüreddin el-Üchûrî (ö. 1066/1656),⁴

2 Kâfiye'yle ilgili detaylı bilgi ve şerhleri için bkz. Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 556; Hulûsi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: TDV Yay., 2001), 153-154; Kenan Demirayak, *Arap-İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul 2016), 379-380; İclal Arslan, "Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü'z-Ziyâiyye Adlı Eseri" (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 2; Ahmet Tekin, "İbnu'l-Hâcib ile Molla Halil es-Sî'irdî'nin el-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10, sy. 21 (2018): 887-902, erişim 08 Temmuz 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/519743>.

3 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Sâmî es-Sakkâr, "İbn Allân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 19 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 307-308.

4 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Hakan Çavuşoğlu, "Üchûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 274-276.

Şehâbeddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659),⁵ Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659),⁶ Halil b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668)⁷ ve Nüreddin eş-Şebrâmel-lisî (ö. 1087/1676).⁸

Hamevî, daha çok Hanefî fikhî alanında meşhur olmuştur. Bu alanda Kâhirede bir süre ders veren Hamevî, 1098/1687 yılında vefat etmiştir. Hamevî, birçoğu telif olmak üzere 20'ye yakın eser kaleme almıştır. Eserlerinden bir kısmı şunlardır: *Dureru'l-ibârât ve Gururu'l-işârât fi tahkiki me'âni'l-isti'ârât*; *ed-Dureru's-semîne fi hukmi's-salât fi's-sefîne*; *en-Nefehâtu'l-miskiyye fi sînâati'l-furûsiyye*; *Gamzu 'uyûni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*; *Hâşiye 'ale'd-Durer ve'l-Gurer*, *Keşfu'r-remz 'an beyâni'l-Kenz*; *Nefehâtu'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti't-tasarraf li-evliyâillâh ve'l-kerâmet ba'de'l-intikâl*; *Tezhîbu's-sahîfe bi-nusreti'l-İmâm Ebî Hanîfe*.⁹

1.1 Risâle Fi'n-Nahv Adlı Eseri ve Eserin Hamevî'ye Aidiyeti

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, fikhî alanında tebarüz etmiş bir âlim olmasına rağmen farklı alanlarda da eser kaleme almıştır. Bu alanlardan biri Arap dilidir. Multi-disipliner (çok alanlı) bir çalışma örneği olan ekteki risâlede Hamevî, daha çok Arap dili ile ilgili olan meselelere dikkat çekmektedir. Her ne kadar biyografi kitaplarında direkt olarak esere işaret eden malumatlara ulaşamamışsak da söz konusu eserin girişinde müellif, eserin kendisine ait olduğunu ifade etmekte ve bu eseri yazmadaki amacını belirtmektedir. Ayrıca bulunduğu kütüphane –ki iki nüshasına ulaşabildik- kayıtlarında eserin Hamevî'ye ait olduğu kaydı mevcuttur. Kayıtlarda ve eserin üzerinde eserin muayyen bir adı bulunmamaktadır. Eserin Milli Kütüphanedeki nüshası birkaç eserden oluşan *Risâle fi Zeferâti Mahrur ve Neşeti Masdûr* adlı kitabın içinde mevcut olan bölümde *Risâle fi'n-Nahv* ibaresi ile geçmektedir. Suudi Arabistan Melik Suud Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshanın kaydında *Risâletu'l-Hamevî*, eserin zahriyesinde ise *Tuhfe* ismi bulunmaktadır. Binaenaleyh her ne isimle olursa olsun risâlenin Hamevî'ye aidiyeti tartışmasızdır. Ağırıklı olarak nahiv konularına taalluk ettiği ve Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi kaydında da aynı isimle tescillendiği için biz de risâleyi *Risâle fi'n-Nahv li'l-Hamevî* olarak adlandırmayı uygun bulduk.

5 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 72-73.

6 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Şevket Topal, "eş-Şürünbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 274-276.

7 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Metin Yurdagür, "Lekânî, Abdüsselâm b. İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (İstanbul: TDV Yay., 2003), 130.

8 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Karaman, "Şerâmel-lisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 395-396.

9 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1970), 1: 281; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1: 239; Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", 457.

1.2. Risâle'nin Teknik Özellikleri

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin *Risâle fi'n-Nahv li'l-Hamevî* adlı eserinin iki nüshasına ulaşabildiğimizi yukarıda ifade etmiştik. A ve B olarak isimlendirdiğimiz nüshalardan A nüshası Ankara Milli Kütüphanede 55 Hk 536/4 arşiv numarası ve 1633 DVD numarası ile *Risâle fi Zeferâti Mahrur ve Neşseti Masdûr* adlı eserin içinde kayıtlıdır. 56b-65b+I sayılı varaklarda toplamda 10 varak, 21 satır, 204x143-154x85 mm. ebadında olan risâlenin miklebi yırtılmış, sertabı sırtı kahverengi meşin deffeleri açık kahverengi kâğıt kaplı karton cilt ve söz başları kırmızıdır. 1076/1666 yılı Şevvâl ayının 15'inde bitirilen nüshanın müellif tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Suudi Arabistan Melik Suud Üniversitesi kütüphanesinde bulunan B nüshası ise hicri 13. yy'da müellif nüshasından naklen kaleme alınmıştır. Müstensih belli değildir. 166 numara ile kayıtlı olan risâlenin varak rengi açık kahverengidir. 8 varak, 27 satır, 21x14.5 cm. ebadında olan risâlenin satır başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

1.3. Risâle'nin Muhtevası

Risâle, "makâsid" olarak ifade edilen üç ana bölümden oluşmaktadır. Nahiv meselelerini ihtiva eden 1. Maksat dokuz mevzudan oluşmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1) رَبِّ ve كَلْ kelimelerinin gramerdeki kullanımları;
- 2) وَ atıf edatının kullanımı ile ilgili ihtilaflar;
- 3) مَا ism-i mevsûlünün kullanımı ve âid zamiri;
- 4) İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde i'râb ile ilgili olarak ifade ettiği bir cümlenin tahlili;
- 5) بعد kelimesinin mu'rab ya da mebnî olduğu konusundaki tartışmalar;
- 6) الْوَاجِبُ لِلَّهِ الْوَاجِبُ وَجُودُهُ cümlesindeki الْوَاجِبُ ism-i failinin ameline dair yaklaşımlar;
- 7) Nisâ Sûresi 58. ayet bağlamında, aralarında zarf cümlesi bulunan ve başında nasb edatı geçen iki fiilin (أَنْ تُؤَدُّوا-أَنْ تَحْكُمُوا) atıf ve matûf aleyh olup olamayacağı konusundaki tartışmalar;
- 8) Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355)¹⁰ Meryem Sûresinin 5. ayeti ile ilgili ileri sürdüğü i'râba dair yorumların müellif tarafından kritiğinin yapılması;
- 9) Sadruşşeria'nın (ö. 747/1346)¹¹ *Vikâye* adlı eserinin teyemmüm bölümünde

10 Hayatı hakkında geniş bilgi için makalenin Arapça kısmındaki ilgili dipnota bakınız. Ayrıca bkz. Abdulaziz Hatip, "Semîn el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2009), 492-493.

11 Hayatı hakkında geniş bilgi için makalenin Arapça kısmındaki ilgili dipnota bakınız. Ayrıca bkz. Şükrü Özen, "Sadruşşeria", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (İstanbul: TDV Yay., 2008), 427-431.

geçen ^{أَيْسَحَ} kelimesinin أو atıf edatının makablindeki استعمل fiiline atıf yapılp yapılamayacağı hususu ile ilgili tahliller.

1.4. Risâle'nin İddialar ve Tutarlılık Açısından Analizi

Bütün disiplinlerde olduğu gibi Arap dili alanında yapılan çalışmalarda da âlimler kendilerinden öncekilerin eserlerinden istifade etmiş ve yeri geldiğinde bilimsel ilerlemenin temel kriterlerinden olan eleştiri yapmayı ihmal etmemişleridir. Başka bir ifade ile eleştiri mantığının âlimler arasında işletilmesi, konuya farklı bakabilmeye, ilmi devamlılığa ve farklı tartışmalara da zemin oluşturmuştur. Bu ameliye çoğunlukla yerme ve hiciv düşüncesiyle değil, yapıcı ve olumlu yönde seyretmiştir.

Toplamda dokuz temel meseleyi ihtiva eden risâlenin nahiv bölümünde Hamevî, selefleri tarafından kaleme alınan eserlerdeki kusurları bulma eğiliminde değildir. Bununla birlikte tartışmaya açtığı konularda, katılmadığı yerlere işaret etmekle kalmamış zaman zaman sert bir üslup da kullanmıştır. Hemen eklemek gerekir ki Hamevî, yanlış olduğunu düşündüğü gramatik meselelerde ilmi titizlik ve ahlak çerçevesinde iddiaları olduğu gibi aktarmış, bir başka ifade ile sadece işine yarayan kısımları almamıştır. Bunu yaparken müellif, risâlenin diğer konularında olduğu gibi bir tartışma zemini açmakla adeta bir beyin fırtınası oluşturma amacını taşımıştır. Ayrıca Hamevî her ne kadar fakih olarak bilinse de Arap dilinin inceliklerini veya dilcilerin kusurlarını bulabilecek kapasitede olduğunu da ibraz etmektedir. Risâle'nin nahiv ile ilgili bölümünde işaret edilen problemler ve bu problemlere getirilebilecek izahatlar şöyledir:

1) Hamevî, Radiyyüddin el-Esterâbâdî'nin İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye'sine* yaptığı şerhin 'alem (özel isim) bölümündeki; "özel isimler bazen nekra (belirsiz) yapılıp ve nekra yapılan bu isimlerin başına رَبِّ زَيْدٍ تَقِيَّتُهُ (Nice Zeyd'le karşılaştım), لِكُلِّ فِرْعَوْنَ مُوسَى (Her Firavun'un bir Musa'sı vardır) cümlelerinde olduğu gibi رب و كل gelir.¹² Çünkü bu iki kelime nekra isimlere hastır. Ayrıca كل kelimesi müfredin başına geldiğinde fertleri tamamıyla kapsarken marifenin başına geldiğinde ise ferdin cüzlerini kapsamaktadır." fikrine karşı çıkararak bunun gerçekte böyle olmadığını ve bu konuda görüş ayrılıklarının bulunduğunu iddia etmektedir.

İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğni'l-Lebib* adlı eseri ile diğer nahiv ve usul kitaplarında geçtiği gibi كل kelimesi sadece nekra isimlere has olmayıp hem nekra hem de marife isimlerin başına gelerek farklı anlamların meydana gelmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu kelimenin nekra isimlere mahsus olması onun marife isimlerin başına gelemeyeceği anlamına gelmemelidir. Bu kelimenin nekra

12 و edatı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Velid Muhammed es-Serâkibi, "Rubbe fi 'Asli'l-Vad'i ve Delâletu's-Siyâk", *Havliyyatu'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* (Hama: Câmi'atu'l-Ba's, 2010).

isimlere has olması şuyundan dolayıdır. Bununla birlikte Arapça'da asıl olan kelimelerin nekralığıdır, isimlerde nekralık ammdır, marifelik ise hastır. Dolayısıyla kıyas genel üzerinde icra edilmektedir. كَلْ kelimesinin marife isimlerin başına gelmesi sadece cüz'ün istiğrakına delalet etmemektedir aksine ferdin de istiğrakını gerektirmektedir. Yani كَلْ زَيْدٍ حَسَنٌ örneğindeki حَسَنٌ kelimesi, Zeyd'deki herhangi bir cüze delalet ettiği gibi ismi Zeyd olan herhangi birisini de kapsama alanına (istiğrak) almaktadır, her iki durum da muhtemeldir. Ayrıca Radî'nin كَلَّ فِرْعَوْنَ مُوسَى örneğindeki Musa ve Firavun isimlerinin, iddia edilenin aksine, marifelik kalıbından çıkmış olduklarını söylemeye gerek yoktur. Zira bu cümlede şu anlam kastedilmiştir: *Her zalim kişiye karşı duran adil bir kişi vardır.*¹³

2) Müellif, ikinci mevzuda da Radîyyüddin el-Esterâbâdî'ye bir eleştiri yöneltmektedir. Bu eleştiri او atıf edatının kullanımı ile ilgilidir. Esterâbâdî'ye göre او edatı زَيْدٌ يَقُومُ أَوْ يَقْعُدُ (Zeyd oturuyor ya da ayaktadır) örneğinde olduğu gibi iki veya daha fazla şey arasında bir şeyin tercih edilmesi için kullanılır. Yani söz konusu iki şeyden birisinin Zeyd'de olması lâzım. Bu manada kullanılırsa peşi sıra gelen iki şeyden tansîs (üstün) olanının ya da birincisinin ikinci durumun meydana gelmesinde doğrudan mübaşeret olduğu yerlerde kullanılır. Bu durumda او'den sonra gelen öge nasb yapılmalıdır.

Hamevî, bu görüşe karşı çıkmakta ve لَأَقْتُلَنَّ الْكَافِرَ أَوْ يُسْلِمَ (Kâfiri öldüreceğim ya da Müslüman olacak) örneğinde olduğu gibi zikredilen iki şeyden biri diğerinin devamı niteliğini taşımadığını iddia etmekte ve bu cümlelerin sahil olabilmeleri için ادَّارًا (dilemek, istemek) fiilinin takdiri olarak getirmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Halbuki او atıf edatının kullanım alanlarına bakıldığında¹⁴ bu edatın sadece “ya, ya da, veya” anlamına gelmediği görülecektir. Zira bu edatın اِلَّا اَنَّ (ya da, yoksa) ve اِلَّا اَنَّ (-e kadar, -ıncaya kadar) anlamlarında da kullanıldığı bilinmektedir. Şayet Hamevî'nin tartışmaya açtığı لَأَقْتُلَنَّ الْكَافِرَ أَوْ يُسْلِمَ (Kâfiri öldüreceğim ya da Müslüman olacak) örneğindeki atıf edatı “-e kadar, -ıncaya kadar” anlamlarında kullanılırsa anlam karışıklığı ortadan kalkmaktadır. Hamevî, söz konusu olan cümledeki او edatını amaç ve hedef belirten اِلَّا anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu durumda او edatından sonra gelen cümle “yavaş yavaş” anlamına gelmektedir. Oysa zikredilen örnekte bu edatın istisna edatı olan اِلَّا anlamında kullanıldığı aşikârdır. Bu durumda edattan sonra gelen cümleden “tek sefer” anlamı çıkmaktadır.¹⁵ Hamevî'nin söz konusu olan atıf edatının farklı manalarda kullanıldığını bildiğinden şüphe yoktur. Buna rağmen böyle bir cümleyi eleştirmesi manidardır.

13 Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, thk. Muhammed Nebil Tarifi v.dğr. (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 7: 240.

14 Daha geniş bilgi için bkz. Haydar Fahri Mîran, “Delâletu 'Ev'i'l-'Atıfa fi'n-Nahrî'l-'Arabî”, Cami'atu Bâbil, Kulliyetu'l-Âdâb. Erişim 01 Nisan 2018 <http://repository.uobabylon.edu.iq/papers/publication.aspx?pubid=1423>.

15 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kâhire: Mektebetu Tişe, ts.), 70; Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûni* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 3: 432.

3) Üçüncü mevzu ise, Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye*'sindeki *الِإِسْمُ مَا دَلَّ* (isim, kendisine delalet ettiği şeydir) cümlesinin şerhinde kullandığı *يَتَاءَ عَلَى لَفْظِ الْمُؤْصُولِ* (ism-i mevsûl lafzına binaen) terkihi hakkındadır. Yani isim, kendisinde mevcut olan manaya delalet eden kelimedir. Molla Câmî devamlı ismi, *تَفْسُّ مَا دَلَّ* (kendisine veya zatına/tözüne delalet eden şey) olarak tanımlayarak söz konusu olan cümledeki *دَلَّ* fiilinin müzekker olmasının sebebi ise ism-i mevsûl olan *مَا*'dan dolayı olduğunu belirtmektedir. Hamevî, Molla Câmî'nin bu sözünün *أَيَّ كَلِمَةً دَلَّتْ* cümlesiyle uyuşmadığını iddia ederek bahse konu olan *مَا*'nın vafeden nekra olduğunu, iddia edildiği gibi marife ve mevsûl olmadığını belirterek konuyu dakik nazarlara havale etmektedir.

Bahse konu olan ism-i mevsûl müşterek ism-i mevsûldür. Yani hem müzekker hem de müenneslerde kullanılmaktadır. Bu yönü ile bakıldığında *نفس* kelimesinin mecâzî müennes olduğu ve müşterek ism-i mevsûl ile kullanılmasında herhangi bir beis olmadığı görülmektedir. Ayrıca lafzî olarak da kelime değerlendirildiğinde durumun değişmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Arapçada asıl olan isimlerin tezki-ridir, t'enislik talî bir durum arz etmektedir.

Hamevî'nin söylediği gibi *مَا* nekra ve mevsuf kabul edilirse cümlelerin açılı- mı şöyle olmalıdır: *نفس ما (هو) دلَّ*. Bu durumda *دلَّ* kelimesindeki tezkir, mukadder olan *هو* kelimesine racidir. Ayrıca metnin aslına bakıldığında Molla Câmî, sonraki cümlede bu mübhemliği ortadan kaldırmak için *دَلَّتْ أَيَّ كَلِمَةً* şeklinde bir izahatta bulunmuştur. Kanaatimizce Molla Câmî'nin, burada kullanılan *مَا*'nın ism-i mevsul olduğu yönündeki görüşü doğru olanıdır. Bu durumda cümle şöyle takdir edilir: *الاسم هو الذي دلَّ على معنى في نفسه*. Bununla birlikte söz konusu *مَا* edatının nekra ve mevsuf olması da caizdir. Bu durumda cümle şöyle takdir edilir: *الاسم ما دلَّ لا سَيِّمًا* edatındaki gibi iki yönlüdür.¹⁶

4) Dördüncü mevzu ise, İbnu'l-Hâcib'in *Kâfiye*'sindeki i'râb ile alakalı olan bir cümleye Molla Câmî'nin yapmış olduğu şerh ile ilgilidir. Buna göre i'râb: almış olduğu (farklı) manalara delalet etmek için sonu değişendir.¹⁷ Yani bu değişim bir-liklilik yönü ile değil, belki münavebeli (nöbetleşerek), dönüşümlü olarak ve peş peşe; failiyet, mefuliyet ve izafet durumunu üstlenmektedir.

Hamevî, İbnu'l-Hâcib ve Molla Câmî'nin bu görüşlerine katılmamakta ve bu görüşü ileri sürmektedir: masdarın izafe edildiği şeyde birliktelik yoluyla şu iki anlam ortaya çıkmaktadır:

16 İsâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferayînî, *'Usâm 'ale'l-Câmî, (Mecmu'atu Havâşî Molla Câmî)* (Beyrut: Mektebetu Yasin-Mektebetu Seydâ, 2010), 1: 125; Muhammed b. Hasan el-Cuzâmî, İbn Sâîğ, *el-Lemhatu fi Şerhi'l-Milha*, thk. İbrahim b. Sâlim es-Sa'idî (el-Medinetu'l-Munavvara: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmî'at'l-İslamiyye, 2004), 1: 479; İbrahim b. Sa'id ed-Düsîrî, "Usûlu Mâ fi'l-Kur'ani'l-Kerim", *el-Mecel-letu'l-İlmiyye li-Cami'i'l-Melik Faysal (el-'Ulûmu'l-İnsaniyye ve'l-İdâriyye)* 4, sy. 1 (2003): 91-146, erişim 15 Nisan 2018.

17 İ'râb hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu* (Ankara 2003).

a- masdar failine muzaf olursa failiyet ve izafet birlikteliği;

b- masdar mefulüne izafe edilirse mefuliyet ve izafet birlikteliği ortaya çıkmaktadır. Hatta masdar failine ve mefulüne, *يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ* (oradaki esenlik dilekleri “selam” dır. İbrahim Süresi, 14/23) ayetinde olduğu gibi birlikte izafe edilirse, o durumda üç anlam birlikte ortaya çıkmaktadır ki bu durumda söz konusu ayetin açılımı şöyle olur: *يُحَيِّي بَعْضُهُمْ بَعْضًا* (birbirlerine selam verirler.) Bu durumda Câmî'nin iddia ettiği gibi anlamlar münâvebeli ve peş peşe değil aksine üç anlam bir arada verilmiştir.

5) Risâlenin beşinci mevzuu ise, Hz. Peygamber'in (a.s.) Rum meliki Heraklius'a göndermiş olduğu mektupta kullanmış olduğu ve faslu'l-hitâb olarak bilinen¹⁸ *أَمَّا بَعْدُ* terkindeki *أَمَّا بَعْدُ* nun gramatikal kullanımı ile ilgilidir. Hamevî, bu terkinin damme üzere mebnî olduğu görüşüne karşı çıkmakta ve söz konusu olan terkinin başka vecihlerle de okunabileceğini savunmaktadır.

Konuşma esnasında bir üsluptan başka bir üsluba geçiş yapıldığında kullanılmaktadır. Kullanımı Hz. Davud'a (a.s.) dayandırılan bu terkip Hz. Peygamber'in (a.s.) mektuplarında besmele, hamdele ve salveleden sonra kullanılmıştır. Bundan dolayı bu terkipi kullanmak sünnettir.¹⁹ Nahiv kitaplarında bu terkipteki *أَمَّا بَعْدُ* kelimesi genel olarak şöyle tanımlanmaktadır: İzafetten kesilmiş zarf olup damme üzere mebnidir ve mahallen mansuptur. Bu terkipte bahse konu olan menvî ise bir şeyi niyetlenmek ve bu konuda zihnî tasavvurda bulunmak anlamında kullanılmaktadır. Buna göre *أَمَّا بَعْدُ* terkinin açılımı şöyledir: ... بعد ذكر الله والثناء عليه... (Allah'ı zikir ve senadan sonra...)²⁰

Yukarıda da izah edildiği gibi bu terkip ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.²¹ Arap dilindeki zenginlik ve farklı i'râb şekillerinin manaya etkisi göz önüne alındığında burada ve çalışmamızın diğer bölümlerinde dile getirilen problemlerin çok fazla abartılmaması gerekmektedir. Ayrıca kelime-i tevhid gibi İslam'ın temel esasını teşkil eden bir cümlenin 10'dan ziyade değişik i'râb farklılıkları bulunurken²² herhangi bir cümlede farklı okunuşların bulunabileceğini dikkate almak lazımdır.

Ünlü dilbilimci el-Ferrâ (ö. 207/822) *أَمَّا بَعْدُ* terkinin dört vecihle okunmasının caiz olduğunu söylemiştir. Bu vecihler şöyledir: *أَمَّا بَعْدُ*؛ *أَمَّا بَعْدُ*؛ *أَمَّا بَعْدُ* - *أَمَّا بَعْدُ* - *أَمَّا بَعْدُ* - *أَمَّا بَعْدُ* olarak bu terkipteki muzafun-i-

18 Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-'Aynî, *Şerhu Sunen-i Ebi Dâvûd*, thk. Ebu'l-Munzir Hâlid İbrahim Mısıri (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1999), 6: 219.

19 Aynî, *Şerhu Sunen-i Ebi Dâvûd*, 6: 219.

20 Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, *Hâşiyetu Mukaddimeti't-Tefsîr* (yy.: 1990), 1: 10 (1. dipnot).

21 Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhâri* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 2: 404; Cemâluddîn İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (Beyrut: Mektebetu't-Ticâriyye, 1963), 19-21.

22 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Gemi, “Abdullah b. Hiçâzî b. İbrahim eş-Şerkâvî'nin 'Risâle fî İ'râbi Lâ İlähe İllallah' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2016/2): 133-161. Erişim 20 Aralık 2018, http://sirnak.edu.tr/birimler/ilahiyat_dergisi/KD244_16--sayi.html.

leyh hazfedilirse terkip murab olur ve eski durumunu kaybeder. Şayet terkipteki izafet lafzî olarak, niyetlenmeksizin, hazfedilirse bu durumda damme üzere bina edilmesi gerekmektedir.²³

6) Hamevî risâlenin bu kısmında, ism-i failin amel vecihleri üzerinde durmaktadır. Bu mevzu Muhyiddin Talic'in²⁴ eserinde kullanmış olduğu *الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَاجِبُ* *وَجُودُهُ* cümlesindeki *الْوَجِبُ* ism-i failinin *وَجُودُهُ* kelimesine i' râb yönünde yapmış olduğu etki hakkındadır. Bu konuda Tâlic'e şu mukadder soru sorulmuştur: "الْوَجِبُ" kelimesi ism-i faildir, ism-i fail ise sadece hâl ve istikbalde amel eder, oysa bu cümlede mazi anlamında da kullanılmıştır." Buna karşılık Talic: "Şayet ism-i failin başına ال (lâm-ı tarif) gelirse üç zamanda da eşit şekilde amel eder" cevabını vererek bu konu hakkında örnekler vermektedir. Ancak Hamevî, Talic'in bu görüşünü kabul etmeyerek buna karşılık şöyle bir görüş ileri sürmektedir: İsm-i fail, mansubata amel ederse hâl ve istikbal manalarında kullanılır. Şayet zikredilen örnekte olduğu gibi ism-i fail, merfuata amel ederse bu durumda mazi, hal ve müstakbel anlamlarını verir veya zaman mefhumu olmaksızın değerlendirilir.

İsm-i fail, lazım olsun muteaddi olsun, fiili gibi amel eder. Lazım fiillere örnek: *الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَاجِبُ حَمْدُهُ*; هذا زيدُ الذاهبِ أبوه والجالس *والمقيم الصلاة* (namazı kılanlar)²⁶ ayetinde olduğu gibi ism-i failin mamulünün mansub olarak gelmesine dair örneklerin çokluğu Hamevî'yi yanıltmışa benzemektedir.

7) Yedinci mesele, *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ* (Allah size, emaneti mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.)²⁷ ayeti ile ilgilidir. Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), bu ayette geçen *أَنْ تَحْكُمُوا* terkinin ayetin başında geçen *أَنْ تُؤَدُّوا* terkinine, aradaki uzun fasılaya rağmen, atıf yapıldığını belirterek Kûfilere göre atıf ile matuf arasına mamul olan zarfın girdiğini, Basrîlere göre ise mukadder bir mamulün var olduğunu söylemektedir.

Hamevî, Ebüssuûd Efendi'nin bu görüşünü kabul etmeyerek şu argümanı ileri sürmektedir: Söylendiği gibi eğer zarf bir mukaddere mamul ise bu durumda أن

23 Ebû Ca'fer en-Nahhâs Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nahvî, 'Umdetu'l-Kitâb, thk. Bessâm Abdolvahhab el-Câbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2004), 1: 242; Bedruddîn el-'Aynî el-Hanefî, 'Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, tashih Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 6: 319; Dâvud b. Süleyman el-Huveymil, "el-Mesâ'ilu'n-Nahviyye fî Kitâbi't-Tavdih li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh 'İbni'l-Mulakkîn" (Yüksek lisans tezi, Cami'atu'l-Kusaym-Suudi Arabistan 1438/2017), 1: 217; Molla Muhammed Sâdık, *Hâşiyetu Molla Muhammed Sâdık 'alâ Şerhi'l-Kâti li'l-'Allame Husâmiddin el-Kâti 'alâ Metni Isâgocî li'l-Ebhurî*, thk. Abdusselâm Muhammed Emin (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 24.

24 Hayatı hakkında herhangi bir bilgi elde edemedik.

25 Hac 22/53.

26 Nisa 4/162.

27 Nisa 4/58.

terkibi تَوَدُّوا terkibi matuf olur, böylece yukarıda izahı geçtiği gibi atf ile matufun arası bir zarf ile ayrılmış olmaktadır. Durum böyle olursa, yani تَحْكَمُوا أن terkibi تَوَدُّوا أن terkibine matuf olursa mukadder olan تَحْكَمُوا أن terkibi matuf olur ve تَحْكَمُوا أن terkibi takdir edilenin açıklayıcısı (müfessir) olur. Bu durumda atf ile matuf arasına -iddia edildiği gibi- herhangi bir fasıla girmemektedir. Zira zarftan önce bir fiilin takdiri söz konusudur.

Kaynaklarda söz konusu olan ayet hakkında iki görüş zikredilmektedir:

1. Matuf olan terkinin manasının ortaya çıkması için mahzup bir zarfın varlığı. Bu durumda ayetteki takdir şöyle olur: إن الله يأمركم إذا أؤمتمتم أن تَوَدُّوا الأمانات إلى أهلها. Böylece ayette atf harfi görevini gören vav harfi, zarfı zarfa, mefulü de mefule bağlamaktadır.

2. Atf harfi görevini gören vav harfinden sonra mahzup bir fiil bulunmaktadır. Bu durumda takdir şöyle olur: ويأمركم إذا حكمتكم أن تحكموا بالعدل. Böylece cümlelerin cümleye olan atfı söz konusu olmaktadır. Fakat bununla birlikte, mahzup bir şeyin takdir edilmesinin dilcilerce uygun görülmediğini, atf ile matuf arasına giren fasılanın daha uygun görüldüğünü söylemek gerekmektedir.²⁸

Ünlü dilci Ebû Ali (ö. 377/987) de zarurete binaen atf ile matuf arasına zarf, car ve mecrûrun gelebileceğini ifade ederek şiir ve Kur'an'dan örnekler vererek konuya açıklık getirmiştir.²⁹

8) Risâlenin sekizinci konusunu Semîn Halebî'nin (ö. 756/1355) Meryem Sûresi 5. ayetinde geçen وهب fiilinin masdarı ile ilgili yapmış olduğu değerlendirme hakkındadır. Halebî, misal bir fiil olan bu fiilin masdarının الهبة olduğunu söyleyerek misal fiillerin masdar olma keyfiyeti üzerinde durmakta ve farklı örneklerden yararlanarak konuya açıklık getirmektedir. Buna göre; وهب fiilinin masdarı olan الهبة kelimesi عدة fiilinde olduğu gibi fâu'l-harfî hazfedilmiş olup aynı'l-harfî kesra olması gerekirken söz konusu olan harf hurûf-u halkdan olduğu için men edilmiştir. Ancak buna rağmen aynı'l-harf kesra olarak takdir edilmiştir.

Hamevî, Halebî'nin bu görüşünü eleştirerek şöyle bir kanıt ileri sürmektedir: İçinde hurûf-u halk bulunan وهب fiili ile ilgili olan "kesranın takdiri" meselesi niçin aynı şartları taşıdığı halde يعد و وعد fiiline benzer fiiller için uygulanmamaktadır?

Halebî'nin açıklamasını yaptığı وهب (verdi) ve وعد (vaat etti) fiilleri misal-i vavî fiillerinin ikinci ve üçüncü bablarından. Bu fiillerin hem semâî masdarları hem de kiyâsî masdarları bulunmaktadır. Kiyâsî olarak değerlendirilen bu fiillerin masdarları elde edilirken başındaki vav harfi düşer ve yerine ta-i merbuta (ة, ا) olur.

28 Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Naziru'l-Ceyş, Şerhu't-Teshîl (Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id), thk. Ali Muhammed Fahir v.dğr. (Kahire: Dâru's-Selâm, h. 1428), 7: 3519.

29 Muhammed b. Abdillâh İbn Malik et-Taî, Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id, thk. Abdurrahman es-Seyyid v.dğr. (yy.: Hicri li't-Tiba'a ve'n-Neşr, 1990), 2: 384.

gelir. Bu fiillerin bir kısmı Arap dilinde sıra dışı (şazz) fiiller olarak kabul edilmektedirler. Hamevî bu konuda haklıdır. Ancak Arap dilinde buna benzer sıra dışı fiillerin çok olduğunu belirtmek gerekmektedir.³⁰ Ayrıca söz konusu olan iki fiil, sarf âlimlerince fer'î fiilerden sayılmaktadır. Yani bu fiiller asli fiillerden farklı olarak kendilerine has kaidelere tabi tutulmaktadır.³¹

9) Dokuzuncu bölüm olan son mevzûda ise Hamêvî, Sadruşşeria'nın (ö. 743/1346) *el-Vikâye* adındaki eserinde kullandığı bir tasarrufatla ilgilidir. Hanefî fikhının temel eserlerinden olan bu eserdeki teyemmüm bölümünde Sadruşşeria, *أبيح* kelimesini atıf edatı olan *أو* ile kendisinden önce geçen *استعمل* kelimesine bağlamıştır.

Gramatikal olarak anlaşılması zor olan bu bağlantı Hamevî'nin eleştirisine maruz kalmıştır. Hamevî buradaki atfın nahiv kurallarına uygun olmadığını ve “şayet böyle bir atıf olursa cümlenin başında bulunan *إن* şart edatından dolayı şartın cevabının da bulunması lazım, oysa burada böyle bir cevap görünmemektedir. Hatta cümlede atıf yapılacak herhangi bir ibare, isti'nafi dahi olsa, bulunmamaktadır.” diyerek bu atfın yersiz olduğunu iddia etmiştir.

Arapçada atıf-matuf ilişkisi önemlidir. Hamevî'nin itirazına maruz kalan cümle incelendiğinde kendisinin haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu atfın uygunsuzluğu ile birlikte *أبيح* kelimesinin *استعمل* kelimesinden önce geçen herhangi bir matufa veya isti'nafi bir kelama bağlanmış olabileceği ihtimalini düşünmekle birlikte bu kelime mahzuf ve mevhum olan bir edata atıf yapılmış olmalıdır. Buna göre bu terkinin takdiri şöyle olur: ... *إن أبيح الماء*... Zikri geçen bu kullanım, yani *أو* atıf edatından sonraki hazif, Araplarca bilinen bir şeydir. Bunun örneği Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir: *وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ* (Biz O'nu yüz bin yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik).³² Bu ayet-i kerimede *أو* atıf edatından sonra *هم* zamiri takdir edilerek *هم يزيّدون* *أو* cümlesi irade edilmiştir.

Hamevî'nin *أو* atıf edatının isti'nafi bir cümlede gelemeyeceği düşüncesinde ise tartışma bulunmaktadır. Zira Arap keliminde *أو* edatının isti'nafi olarak geldiği örnekler de çoktur. Ünlü dilci el-Ferrâ (ö.207/822) başta olmak üzere birçok Arap dilcisi *أو* atıf edatının *بل* edatı anlamında kullanılabileceğini ve böylece isti'nafi anlam elde edilebileceğini ifade ederek bahse konu olan ayetin şöyle okunabileceğini ifade etmiştir: *بَلْ يَزِيدُونَ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ*.³³ Bu durumda *el-Vikâye*'de geçen söz konusu cümlenin şöyle okunması caizdir: *بَلْ أَيْبِحُ الْمَاءِ*

30 İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Şeyh Semâi er-Rufai (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 1: 517.

31 Radyüddin el-Estrâbâdi, *Şerhu Şafiyeye İbn Hâcib*, thk. Muhammed Nur el-Hasan v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1: 117 ve 130.

32 Sâffât 37/147.

33 İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb*, thk. Mâzin Mubârek v.dğr. (Beyrut: Daru'l-fikr, 1985), 1: 91.

2. Risâle'nin Tahkik Edilmiş Kısmı

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

يقول العبد الفقير في فنون الفضلاء، الحقيق في عيون النبلاء، الشريف أحمد بن محمد الحنفي الشهير بالحموي.

الْمَقْصِدُ الْأَوَّلُ: فِي الْمَبَاحِثِ النَّحْوِيَّةِ: وَهُوَ يَشْتَمِلُ عَلَى عِدَّةِ مَوَاضِعَ:

الْمَوْضِعُ الْأَوَّلُ: قَالَ الْمُحَقِّقُ الرَّضِيُّ³⁴ فِي بَحْثِ الْعَلَمِ: وَقَدْ يَبْكَرُ الْعَلَمُ قَلِيلًا، فَإِنَّمَا أَنْ يُسْتَعْمَلَ بَعْدَ مَا يَدُلُّ عَلَى التَّنْكِيرِ، نَحْوُ: رَبِّ زَيْدٍ لَقَيْتُهُ، وَقَوْلِكَ: لِكُلِّ فِرْعَوْنَ مُوسَى؛ لِأَنَّ (رَبًّا) وَ(كُلًّا) مِنْ حَوَاصِّ النَّكِرَاتِ، انْتَهَى.³⁵ وَأَقُولُ: فِيهِ نَظَرٌ ظَاهِرٌ، 3/ وَذَلِكَ أَنَّ كَوْنَ (كُلِّ) مِنْ حَوَاصِّ النَّكِرَاتِ مَمْنُوعٌ، فَقَدْ ذُكِرَ فِي مُعْنَى اللَّيْبِ³⁶ وَعَيْرِهِ مِنْ كُنُوبِ النَّحْوِ وَالْأُصُولِ أَنَّ (كُلًّا) إِنْ دَخَلَتْ عَلَى نَكِرَةٍ كَانَتْ لِاسْتِغْرَاقِ الْأَفْرَادِ، وَإِنْ دَخَلَتْ عَلَى مَعْرِفَةٍ كَانَتْ لِاسْتِغْرَاقِ الْأَجْزَاءِ، وَهَذَا كَمَا تَرَى صَحِيحٌ فِي عَدَمِ اخْتِصَاصِ (كُلِّ) بِالنَّكِرَاتِ، فَإِنِّي يَصِحُّ مَا قَالَهُ الْمُحَقِّقُ الرَّضِيُّ! وَقَدْ عَرَضْتُ هَذَا الْمَوْضِعَ عَلَى أُسْتَاذِي، مَنْ هُوَ أَشْهَرُ الْعُلَمَاءِ ذِكْرًا، وَأَكْبَرُ النَّبَلَاءِ قَدْرًا، أَقْضَى فُضَاةَ الْمُسْلِمِينَ أَحْمَدَ شَهَابِ الدِّينِ الْخَفَاجِيِّ³⁷ فَفَكَّرَ فِيهِ مِليًا، وَلَمْ يُجِبْ بِشَيْءٍ، فَلْيُحَرِّزْ هَذَا الْمَقَامَ فَإِنَّهُ حَرِيٌّ بِالنَّظَرِ النَّامِّ.

الْمَوْضِعُ الثَّانِي: ذَكَرَ الْمُحَقِّقُ الرَّضِيُّ أَيْضًا أَنَّ مَعْنَى (أَوْ) فِي الْأَصْلِ لِأَحَدِ الشَّيْئَيْنِ أَوْ الْأَشْيَاءِ، نَحْوُ: زَيْدٌ يَفْعُلُ أَوْ يَفْعُدُ. أَيُّ: يَعْمَلُ أَحَدَ الشَّيْئَيْنِ، وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ أَحَدِهِمَا، فَإِذَا قَصَدْتَ مَعَ إِفَادَةِ هَذَا الْمَعْنَى الَّذِي هُوَ لُزُومُ أَحَدِ الْأَمْرَيْنِ التَّنْصِيبَ عَلَى حُصُولِ أَحَدِهِمَا عَقِبَ الْآخَرِ، وَأَنَّ [الْفِعْلَ] الْأَوَّلَ امْتَدَّ إِلَى حُصُولِ الثَّانِي، نَصَبَتْ مَا بَعْدَ (أَوْ)،³⁸ انْتَهَى. وَأَقُولُ: فِيهِ نَظَرٌ، وَهُوَ أَنَّهُ لَا يَنْطَبِقُ عَلَى نَحْوِ: لِأَقْتَلَنَّ الْكَافِرَ أَوْ يُسَلِّمَ، إِذْ لَا يَصِحُّ أَنْ يُقَالَ: إِنَّ أَحَدَ الْأَمْرَيْنِ: الْقَتْلُ وَالْإِسْلَامُ يَحْصُلُ عَقِبَ الْآخَرِ، وَلَا أَنْ يُقَالَ: إِنَّ الْقَتْلَ امْتَدَّ إِلَى حُصُولِ الْإِسْلَامِ فَلْيَتَأَمَّلْ، اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يُقَالَ: يَصِحُّ ذَلِكَ مِلاَحَظَةً تَقْدِيرِ فِعْلِ "الْإِرَادَةِ".

34 هو محمد بن الحسن الرضي الأسترابادي، نجم الدين (..- نحو 686 هـ / ..- نحو 1287 م): عالم بالعربية، من أهل أستراباذ من أعمال طبرستان اشتهر بكتابة «الوافية في شرح الكافية» لابن الحاجب في النحو جزآن، أكمله سنة 686 هـ. وشرح مقدمة ابن الحاجب وهي المسماة بالشافية، في علم الصرف. راجع: الأعلام للزركلي، 86/6.

35 راجع: شرح الرضي على الكافية، 257/3.

36 راجع: مغني اللبيب عن كتب الأعراب، ابن هشام الأنصاري، جمال الدين، (تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد)، المكتبة العصرية، بيروت 1991.

37 هو أحمد بن محمد بن عمر، شهاب الدين الخفاجي المصري (977 - 1069 هـ / 1569 - 1659 م): قاضي القضاة وصاحب التصانيف في الأدب واللغة. نسبته إلى قبيلة خفاجة. ولد ونشأ بمصر، ورحل إلى بلاد الروم، واتصل بالسلطان مراد العثماني فولاه قضاء سلاطينا، ثم قضاء مصر. ثم عزل عنها فرحل إلى الشام وحلب وعاد إلى بلاد الروم، فنفي إلى مصر وولي قضاء يعيش منه فاستقر إلى أن توفي. له تصانيف كثيرة. راجع: الأعلام للزركلي، 238/1.

38 راجع: شرح الرضي على الكافية، 75/4.

المَوْضِعُ الثَّلَاثُ: قَالَ الْفَاضِلُ الْجَامِي³⁹ عِنْدَ قَوْلِ الْعَلَامَةِ ابْنِ الْحَاجِبِ⁴⁰ فِي كَافِيَّتِهِ: الْأَسْمُ مَا دَلَّ، أَي: كَلِمَةٌ دَلَّتْ عَلَى مَعْنَى كَائِنٍ فِي نَفْسِهِ، أَي: نَفْسٌ مَا دَلَّ، يَعْنِي «الْكَلِمَةُ»، فَتَذَكِيرُ الصَّمِيرِ بِنَاءً عَلَى لَفْظِ الْمُضَوَّلِ،⁴¹ انْتَهَى كَلَامُهُ مَعَ الْمَثْنِ مَرْجًا. وَأَقُولُ: فِيهِ نَظْرٌ، فَإِنَّ قَوْلَهُ (بِنَاءً عَلَى لَفْظِ الْمُضَوَّلِ) لَا يَسْتَقِيمُ مَعَ قَوْلِهِ: أَي كَلِمَةٌ دَلَّتْ، فَإِنَّهُ صَرِيحٌ فِي أَنَّ (مَا) نَكَرَةٌ مَوْضُوفَةٌ لَا مَعْرِفَةٌ مَوْضُوفَةٌ فَلْيَتَأَمَّلْ.

المَوْضِعُ الرَّابِعُ: قَالَ الْعَلَامَةُ ابْنُ الْحَاجِبِ فِي كَافِيَّتِهِ: الْإِعْرَابُ مَا اخْتَلَفَ آخِرُهُ بِهِ لِيَدُلَّ عَلَى الْمَعْنَايِ الْمُعْتَوَرَةِ عَلَيْهِ، قَالَ الْفَاضِلُ الْجَامِي فِي شَرْحِهِ مَعَ الْمَثْنِ مَرْجًا بَعْدَ كَلَامٍ: فَالْأَلَمُ فِيهِ، أَي فِي (لِيَدُلَّ) مُتَعَلِّقٌ بِقَوْلِهِ (اخْتَلَفَ آخِرُهُ) يَعْنِي اخْتَلَفَ آخِرُهُ لِيَدُلَّ الْإِخْتِلَافُ أَوْ مَا بِهِ الْإِخْتِلَافُ عَلَى الْمَعْنَايِ، يَعْنِي الْفَاعِلِيَّةَ وَالْمَفْعُولِيَّةَ 4 / وَالْإِضَافَةَ الْمُعْتَوَرَةَ عَلَى صِيغَةِ اسْمِ الْفَاعِلِ عَلَيْهِ، أَي عَلَى الْمُعْرَبِ يَتَعَلَّقُ بِالْمُعْتَوَرَةِ عَلَى تَضْمِينِ مِثْلِ الْوُرُودِ وَالِاسْتِبْلَاءِ، يُقَالُ: اعْتَوَرُوا الشَّيْءَ وَتَعَاوَرُوهُ إِذَا تَدَاوَلُوهُ، أَي: أَخَذَهُ جَمَاعَةٌ، وَاحِدٌ بَعْدَ وَاحِدٍ عَلَى سَبِيلِ الْمُنَاوَبَةِ وَالْبَدَلِيَّةِ لَا عَلَى سَبِيلِ الْاجْتِمَاعِ، فَإِذَا تَدَاوَلَتِ الْمَعْنَايِ الْمُفْتَضِيَّةُ لِلْإِعْرَابِ الْمُعْرَبِ مُتَعَاقِبَةً مُتَنَاوَبَةً غَيْرَ مُجْتَمِعَةٍ لِتَضَادِّهَا يَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ عَلَامَاتِهَا أَيْضًا كَذَلِكَ.⁴² انْتَهَى كَلَامُهُمَا. وَأَقُولُ: فِيهِ نَظْرٌ، فَإِنَّ مَا أُضِيفَ إِلَيْهِ الْمَصْدَرُ يَتَوَارَدُ عَلَيْهِ مَعْنَيَانِ: مِنْهَا عَلَى سَبِيلِ الْاجْتِمَاعِ الْفَاعِلِيَّةِ وَالْإِضَافَةِ إِنْ كَانَ الْمَصْدَرُ مُضَافًا إِلَى مَفْعُولِهِ، بَلْ قَدْ تَتَوَارَدُ عَلَيْهِ الْمَعْنَايِ الثَّلَاثَةُ بِرُمَّتِهَا عَلَى سَبِيلِ الْاجْتِمَاعِ فِيمَا إِذَا كَانَ الْمَصْدَرُ مُضَافًا لِفَاعِلِهِ وَمَفْعُولِهِ مَعًا عَلَى مَا جَوَزَهُ جَمِيعُ الْمُحَقِّقِينَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ﴾ [الأحزاب: 44]. فَإِنَّ (تَحِيَّتُهُمْ) مَصْدَرٌ يَصِحُّ أَنْ يَكُونَ مُضَافًا لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مَعًا، وَالْمَعْنَى: يُحْيِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَقَدْ تَدَاوَلَتِ الْمَعْنَايِ الثَّلَاثَةُ مُجْتَمِعَةً، فَكَيْفَ يَصِحُّ قَوْلُ الْفَاضِلِ الْجَامِي مُتَعَاقِبَةً مُتَنَاوَبَةً غَيْرَ مُجْتَمِعَةٍ، وَإِنْ اقْتَضَى ذَلِكَ تَعْيِيرَ الْمُصَنِّفِ بِالْمُعْتَوَرَةِ فَلْيَتَأَمَّلْ فِي الْمَقَامِ، فَإِنَّهُ صَعِبُ الْمَرَامِ، لَمْ أَرْ مَنْ نَبَهَ عَلَيْهِ، وَلَا مَنْ لَوَّحَ مِنْ أَرْبَابِ الْحَوَاشِي وَعَايَرَهُمْ إِلَيْهِ.

المَوْضِعُ الْخَامِسُ: قَالَ الْعَلَامَةُ الْقُسْطَلَانِي⁴³ عِنْدَ قَوْلِ الْبُخَارِيِّ فِي كِتَابِهِ -عَلَيْهِ السَّلَامُ- إِلَى هِرَقْلٍ عَظِيمِ الرُّومِ، أَمَا بَعْدُ: فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ. (بَعْدُ) بِالْبِنَاءِ عَلَى الصَّمِّ لِقَطْعِهِ عَنِ الْإِضَافَةِ الْمُنَوَّبَةِ

39 هو عبد الرحمن بن أحمد بن محمد الجامي، نور الدين (817 - 898 هـ/ 1414 - 1492 م): مفسر، فاضل. ولد في جام (من بلاد ما وراء النهر) وانتقل إلى هراة. وتفقه، وصب مشايخ الصوفية، وحج سنة 877 هـ، فطاف البلاد، وعاد إلى هراة فتوفي بها. له تفسير القرآن وشرح فصوص الحكم لابن عربي وشرح الكافية لابن الحاجب وهو أحسن شروحا، سماه الفوائد الضيائية، والدرر الفاخرة في التصوف والحكمة، وشرح الرسالة العنصرية في الوضع، وغير ذلك. وله كتب بالفارسية. راجع: الأعلام للزركلي، 3/296. 40 هو عثمان بن عمر بن أبي بكر بن يونس، أبو عمرو جمال الدين ابن الحاجب (570 - 646 هـ/ 1174 - 1249 م): فقيه مالكي، من كبار المعلماء بالعربية. كردي الأصل. ولد في أسنا من صعيد مصر ونشأ في القاهرة، وسكن دمشق، ومات بالإسكندرية. وكان أبوه حاجباً عرف به. من تصانيفه: الكافية في النحو، والشافعية في الصرف وعشرات أخرى. راجع: الأعلام للزركلي، 4/211.

41 راجع: الفرغ النامي على شرح الجامي، 21.

42 راجع: شرح الرضي على الكافية، 57/1؛ الفرغ النامي على شرح الجامي، 38.

43 هو أحمد بن محمد بن أبي بكر بن عبد الملك القسطلاني القتبي المصري، أبو العباس، شهاب الدين (851 - 923 هـ/ 1448 - 1517 م): من علماء الحديث. مولده ووفاته في القاهرة. له إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري عشرة أجزاء. والمواهب اللدنية في المنح المحمدية في السيرة النبوية، ولطائف الإشارات في علم القراءات والكنز في التجويد، والروض الزاهر في مناقب الشيخ عبد القادر وشرح البردة سماه مشارق الأنوار المضية. راجع: الأعلام للزركلي، 232/1.

لَفْظًا،⁴⁴ أَنْتَهَى. وَأَقُولُ: فِيهِ نَظْرٌ، لِأَنَّ الْإِضَافَةَ إِذَا فُطِعَتْ وَتَوَى لَفْظُ الْمُضَافِ إِلَيْهِ تَكُونُ (بَعْدَ) مُعْرَبَةً نَصَبًا عَلَى الظَّرْفِيَّةِ لَا مَبْنِيَّةً عَلَى الصَّمِّ، وَإِنَّمَا تَبْنَى إِذَا نُويَ مَعْنَى الْمُضَافِ إِلَيْهِ، اللَّهْمَّ إِلَّا أَنْ يُقَالَ: إِنَّ قَوْلَهُ (لَفْظًا) تَمَيِّزٌ لِلنَّسَبَةِ فِي قَوْلِهِ (لِقَطْعِهِ) لَا لِقَوْلِهِ (الْمُنَوِيَّةِ)، وَالتَّفْذِيرُ حِينَئِذٍ لِقَطْعِهِ لَفْظًا عَنِ الْإِضَافَةِ الْمُنَوِيَّةِ، أَيُّ الْمُنَوِيِّ فِيهَا مَعْنَى الْمُضَافِ إِلَيْهِ فَتَأَمَّلْ.

الْمَوْضِعُ السَّادِسُ: سَأَلَ الْفَاضِلُ مُحْيِي الدِّينِ الشَّهْرِبُرِّي بِنَالِجٍ⁴⁵ فِي حَوَاشِي 5 / الشَّرْحِ الْحَسَامِيِّ عِنْدَ قَوْلِهِ فِي الدِّيَابِجَةِ (الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَاجِبُ وَجُودُهُ)، فَقَالَ: فَإِنْ قُلْتَ: (الْوَاجِبُ) اسْمٌ فَاعِلٌ، وَاسْمُ الْفَاعِلِ لَا يَعْمَلُ إِلَّا إِذَا كَانَ مَعْنَى الْحَالِ أَوْ الْإِسْتِقْبَالِ، لَا مَعْنَى الْمَاضِي، وَهَهُنَا عَمِلَ مَعَ كَوْنِهِ مَعْنَى الْمَاضِي. قُلْتَ: إِذَا دَخَلَ اللَّامُ عَلَيْهِ اسْتَوَى الْجَمِيعُ، أَيُّ الْمَاضِي وَالْحَالِ وَالْإِسْتِقْبَالِ فِي عَمَلِهِ، لِأَنَّهُ فَعَلٌ فِي الْحَقِيقَةِ حِينَئِذٍ، لَكِنْ عَدَلَ عَنْ صِيغَتِهِ إِلَى صِيغَةِ اسْمِ الْفَاعِلِ لِكِرَاهَتِهِمْ إِدْخَالَ اللَّامِ عَلَى الْفِعْلِ الصَّرِيحِ، تَقُولُ: مَرَرْتُ بِالضَّارِبِ أَبُوهُ زَيْدًا الْآنَ أَوْ عَدَا أَوْ أَمْسَ،⁴⁶ أَنْتَهَى كَلَامَهُ. وَأَقُولُ: فِيهِ نَظْرٌ، لِأَنَّ مَحَلَّ اشْتِرَاطِهِمْ فِي عَمَلِ اسْمِ الْفَاعِلِ كَوْنُهُ مَعْنَى الْحَالِ أَوْ الْإِسْتِقْبَالِ إِذَا عَمِلَ النَّصْبُ، أَمَا إِذَا عَمِلَ الرَّفْعُ كَمَا هُنَا فَلَا يُشْتَرَطُ فِيهِ ذَلِكَ، بَلْ يَعْمَلُ سَوَاءً كَانَ مَعْنَى الْمَاضِي أَوْ الْحَالِ أَوْ الْإِسْتِقْبَالِ أَوْ لَمْ يَكُنْ لِأَحَدٍ الْأَزْمِيَّةِ الثَّلَاثَةِ، بَلْ كَانَ لِلْإِطْلَاقِ الْمُسْتَفَادِ مِنْهُ الْاسْتِمْرَارُ، نَحْوُ: زَيْدٌ صَامِرٌ بَطْنُهُ، وَذَلِكَ لِأَنَّ أَدْنَى مُشَابِهَةٍ لِلْفِعْلِ تَكْفِي فِي عَمَلِ الرَّفْعِ لَشِدَّةِ اخْتِصَاصِ الْمَرْفُوعِ بِالْفِعْلِ، وَخَاصَّةً إِذَا كَانَ مُسَبَّبًا كَمَا هُنَا، أَلَا تَرَى إِلَى رَفْعِ الظَّرْفِ وَالْمُسْتَوْبِ فِي نَحْوِ: زَيْدٌ فِي الدَّارِ أَبُوهُ، عَلَى مَذْهَبِ أَبِي عَلِيٍّ⁴⁷ وَنَحْوِ: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِضْرِي حِمَارُهُ، كَمَا حَقَّقَهُ الرَّضِيُّ فِي شَرْحِ الْكَافِيَةِ مِنْ بَحْثِ الْإِضَافَةِ،⁴⁸ وَحِينَئِذٍ لَا يَرِدُ السُّؤَالُ أَصْلًا حَتَّى يُحْتَاجَ إِلَى الْجَوَابِ الَّذِي أَجَابَ بِهِ فَتَبَّهَ.

الْمَوْضِعُ السَّابِعُ: ذَكَرَ الْمُؤَلَّى أَبُو السُّعُودِ⁴⁹ -فَدَسَّ سُرَّهُ- عِنْدَ قَوْلِهِ تَعَالَى فِي سُورَةِ النَّسَاءِ: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ [النساء: 85]. عَطَفَ عَلَى (أَنْ تُؤَدُّوا) وَقَدْ فَصَلَ بَيْنَ الْعَاطِفِ وَالْمَعْطُوفِ بِالظَّرْفِ الْمَعْمُولِ لَهُ عِنْدَ الْكُوفِيِّينَ؛ وَلِمَقَدَّرَ يَدُلُّ عَلَيْهِ عِنْدَ الْبَصْرِيِّينَ، لِأَنَّ مَا بَعْدَ (أَنْ) لَا يَعْمَلُ فِيمَا قَبْلَهَا عِنْدَهُمْ، أَيُّ: وَأَنْ تَحْكُمُوا إِذَا حَكَمْتُمْ،⁵⁰ أَنْتَهَى.

44 راجع: إرشاد الساري إلى شرح الصحيح البخاري، 79/1.

45 لم أعثر على ترجمته.

46 لم أعثر على المصدر.

47 هو الحسن بن أحمد بن عبد الغفار الفارسي الأصل، أبو علي (288 - 377 هـ/ 900 - 987 م): أحد الأئمة في علم العربية. ولد في فسا من أعمال فارس ودخل بغداد سنة 307 هـ وتجول في كثير من البلدان. وقدم حلب سنة 341 هـ فأقام مدة عند سيف الدولة. وعاد إلى فارس، فصب عضد الدولة ابن بويه، وتقدم عنده، فعلمه النحو، رحل إلى بغداد فأقام إلى أن توفي بها. له تصنيفات كثيرة. راجع: الأعلام للزركلي، 180-179/2.

48 راجع: شرح الرضي على الكافية، 221/2.

49 هو محمد بن محمد بن مصطفى العمادي، المولى أبو السعود (898 - 982 هـ/ 1493 - 1574 م): مفسر شاعر، من علماء الترك المستعربين. ولد بقرب القسطنطينية، ودرس ودرّس في بلاد متعددة، وتقلد القضاء في بروسة فالقسطنطينية فالروم إيلي. وأضيف إليه الإفتاء سنة 952 هـ. وكان حاضر الذهن سريع البديهة: كتب الجواب مراراً في يوم واحد على ألف رقعة باللغات العربية والفارسية والتركية، تبعاً لما يكتبه السائل. وهو صاحب التفسير المعروف باسمه وقد سماه بإرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، وهو مدفون في جوار مرقد أبي أيوب الأنصاري. راجع: الأعلام للزركلي، 59/7.

50 راجع: إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، 193/2.

وَأَقُولُ: فِيهِ نَظْرٌ، وَهُوَ أَنَّ ظَاهِرَ كَلَامِهِ أَنَّهُ إِذَا كَانَ الظَّرْفُ مَعْمُولًا لِمُقَدَّرٍ يَكُونُ (أَنَّ تَحَكُّمًا) الْمَدْكُورَ مَعْطُوفًا عَلَى (أَنَّ تَوُدُّوًا) وَالظَّرْفُ فَاصِلٌ بَيْنَ العَاطِفِ وَالْمَعْطُوفِ، وَالَّذِي يَنْقَدِحُ فِي الخَاطِرِ أَنَّ الْمَعْطُوفَ عَلَى (أَنَّ تَوُدُّوًا) جِنْتِدِ هُوَ (أَنَّ تَحَكُّمًا) الْمَقْدَرُ وَ(أَنَّ تَحَكُّمًا) الْمَدْكُورُ مُفَسَّرٌ لِلْمَقْدَرِ، فَلَيْسَ هُنَاكَ عَلَى هَذَا 6 / الْوَجْهَ فَاصِلٌ بَيْنَ العَاطِفِ وَالْمَعْطُوفِ، لِأَنَّنا نَقْدَرُ الْفِعْلَ قَبْلَ الظَّرْفِ كَمَا هُوَ ظَاهِرٌ مِنْ كَلَامِهِ لِئَلَّا يَلْزَمَ عَمَلٌ مَا بَعْدَ (أَنَّ) فِيمَا قَبْلَهَا، وَهُوَ الَّذِي أَوْجَبَ تَقْدِيرَ الْفِعْلِ فَلَيْتَأَمَّلْ.

الْمَوْضِعُ الثَّامِنُ: قَالَ الْعَلَمَةُ شَهَابُ الدِّينِ الشَّهْرِ بِالسَّمِينِ⁵¹ فِي إِعْرَابِهِ عِنْدَ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا﴾ [مريم:5]. الْهَبَةُ: الْعَطِيَّةُ. حُدِفَتْ فَأَوْهًا لِمَا تَقَدَّمَ فِي (عِدَّةٍ) وَنَحْوَهَا، وَكَانَ حَقُّ عَيْنِ الْمُضَارِعِ فِيهَا كَسْرُ الْعَيْنِ مِنْهُ، إِلَّا أَنَّ ذَلِكَ مَنَعَهُ كَوْنُ الْعَيْنِ حَرْفَ حَلْقِي، فَالْكَسْرَةُ مُقَدَّرَةٌ فَلِذَلِكَ اغْتَبِرْتُ تِلْكَ الْكَسْرَةَ الْمُقَدَّرَةَ، فَحُدِفَتْ لَهَا الْوَاوُ، وَهَذَا نَحْوُ: بَصَعٌ وَبَسَعٌ لِكَوْنِ اللَّامِ حَرْفَ حَلْقِي⁵² اُنْتَهَى كَلَامُهُ. وَأَقُولُ: فِيهِ بَحْثٌ، وَهُوَ أَنَّ مُقْتَضَى هَذَا أَنْ يُقَالَ فِي مُضَارِعِ (وَعَدَ-يَعُدُّ) بِفَتْحَةِ الْعَيْنِ لَوْجُودِ حَرْفِ الحَلْقِي الْمُفْتَضِي لِلْفَتْحِ، وَإِلَّا فَمَا الْفَرْقُ بَيْنَهُمَا حَيْثُ عَدَلُوا عَنِ الْأَصْلِ فِي (يَهَبُ) وَلَمْ يَعْدِلُوا عَنْهُ فِي (يَعُدُّ) مَعَ أَنَّ عَيْنَ كُلِّ مِنْهُمَا حَرْفٌ حَلْقِي فَلَيْتَأَمَّلْ.

الْمَوْضِعُ التَّاسِعُ: قَالَ فِي الْوَقَايَةِ⁵³ مِنْ بَابِ التَّيْمُمِ: هُوَ أَيُّ: التَّيْمُمُ لِمُحْدِثٍ وَجُبُّ وَحَائِضٍ وَنَفْسَاءَ لَمْ يَفِدِرُوا عَلَى الْمَاءِ لِبُعْدِهِ مِيلاً أَوْ لِمَرَضٍ أَوْ بَرْدٍ أَوْ عَدُوٍّ أَوْ عَطَشٍ.⁵⁴ قَالَ الْمُحَقِّقُ صَدْرُ الشَّرِيعَةِ:⁵⁵ أَيُّ إِنَّ اسْتَعْمَلَ الْمَاءَ خَافَ الْعَطَشَ، أَوْ أُبِيحَ الْمَاءُ لِلشَّرْبِ حَتَّى إِذَا وَجَدَ الْمَسَافِرُ مَاءً فِي جُبٍّ مُعَدٍّ لِلشَّرْبِ جَارَ لَهُ التَّيْمُمُ⁵⁶ اُنْتَهَى. وَأَقُولُ: لَمْ يَظْهَرْ لِي وَجْهُ الْعَطْفِ فِي قَوْلِهِ (أَوْ أُبِيحَ) إِذْ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْطُوفًا عَلَى قَوْلِ (اسْتَعْمَلَ) لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ مَعْطُوفًا عَلَيْهِ لَكَانَ فِعْلًا شَرْطِيًّا، فَيَحْتَاجُ إِلَى جَوَابٍ فَلَيْسَ نَمَّ جَوَابٌ، وَلَيْسَ فِي عِبَارَتِهِ غَيْرُهُ حَتَّى يُعْطَفَ عَلَيْهِ، وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَكُونَ الْجُمْلَةُ مُسْتَأْنَفَةً، إِذْ لَمْ يَقُلْ أَحَدٌ فِيهَا أَعْلَمُ أَنَّ (أَوْ) تَكُونُ لِاسْتِثْنَائِهِ فَلَيْتَأَمَّلْ فِي هَذَا التَّرْكِيبِ حَقُّ التَّأَمُّلِ.

51 هو أحمد بن يوسف بن عبد الدايم الحلبي، أبو العباس، شهاب الدين المعروف بالسمين (000 - 756 هـ/ 000 - 1355 م): مفسر، عالم بالعربية والقراءات. شافعي، من أهل حلب. استقر واشتهر في القاهرة. من كتبه تفسير القرآن عشرون جزءاً، والقول الوجيز في أحكام الكتاب العزيز الجزء الأول منه، والدر المصون في إعراب القرآن مجلدان ضخمان وغير ذلك. راجع: الأعلام للزركلي، 1/274.

52 راجع: الدر المصون في علوم الكتاب المكنون، 31/3.

53 هو كتاب في الفقه الحنفي الذي ألفه الإمام برهان الشريعة محمود المحبوبي، ولد في شرع آباد ببخارى في القرن السادس الهجري مع عدم المعرفة بتاريخ ولادته قطعاً، وكما لا يُعرف تاريخ ولادته لا يعرف تاريخ وفاته أيضاً بالضبط، ولكن في القرن السابع الهجري كما ذكرت الكتب والمصادر. اختصرها المؤلف من «الهداية» للإمام المرغيناني (ت: 593 هـ/ 1197 م)، واسم الكتاب كاملاً: «وقاية الرواية في مسائل الهداية»، ولكن اشتهر في كتبهم ب«الوقاية» اختصاراً. راجع: وقاية الرواية في مسائل الهداية، (دراسة وتحقيق: الدكتور عمر الفاروق آتان)، أمين للنشر والتوزيع، بورصة 2017 م، ص: 6.8.10.11.

54 راجع: الوقاية (ورقة: 4a، نسخة مكتبة قسطنطينو الشعبية مسجلة فيها برقم: 37Hk 2029؛ آتان، نفس المرجع، ص: 32.

55 هو صدر الشريعة الأصغر/الثاني عبيد الله بن مسعود المحبوبي (ت: 747 هـ/ 1346 م) سبط برهان الشريعة، فقيه حنفي له تصانيف منها: شرح الوقاية، والنقاية مختصر الوقاية، وتعديل العلوم، والتنقيح في أصول الفقه. راجع: الأعلام للزركلي، 4/198؛ معجم المؤلفين، 6/246؛ آتان، نفس المرجع، ص: 15، 16.

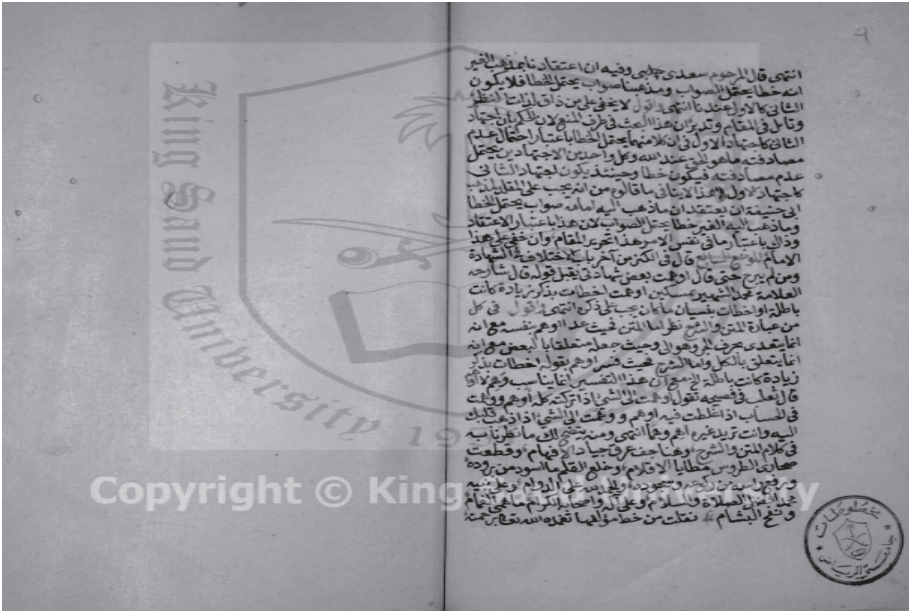
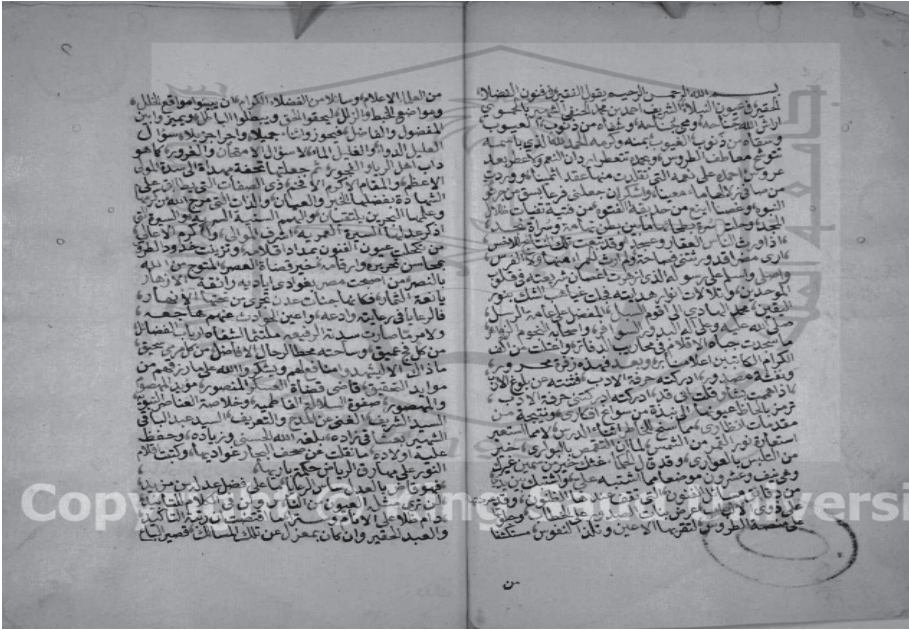
56 راجع: شرح الوقاية للإمام صدر الشريعة الأصغر (دراسة وتحقيق، الدكتور صلاح محمد أبو حاج)، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان 2006 م، 1/57.

Sonuç

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî ve eserleri ile ilgili yapılan bu çalışmada Hamevî'nin sadece fıkıh alanında eserlerinin olmadığı ve aksine birçok alanda eser telif ettiği görüldü. Hamevî'nin nahiv alanında *Risâle fi'n-Nahv* olarak adlandırığımız bir eserin de olduğu görüldü. İnceleme neticesinde bu eserin nahiv ile ilgili farklı anekdotlardan oluştuğu görüldü. Bu anekdotların bazısında dilciler eleştirilirken bazısında da dilcilerin görüşlerine katkıda bulunduğu müşahâde edildi. Ayrıca bu risâle vesilesiyle Hamevî'nin ders aldığı hoca/lar ve yaşadığı dönem ile ilgili kesin bilgi de elde edildi.

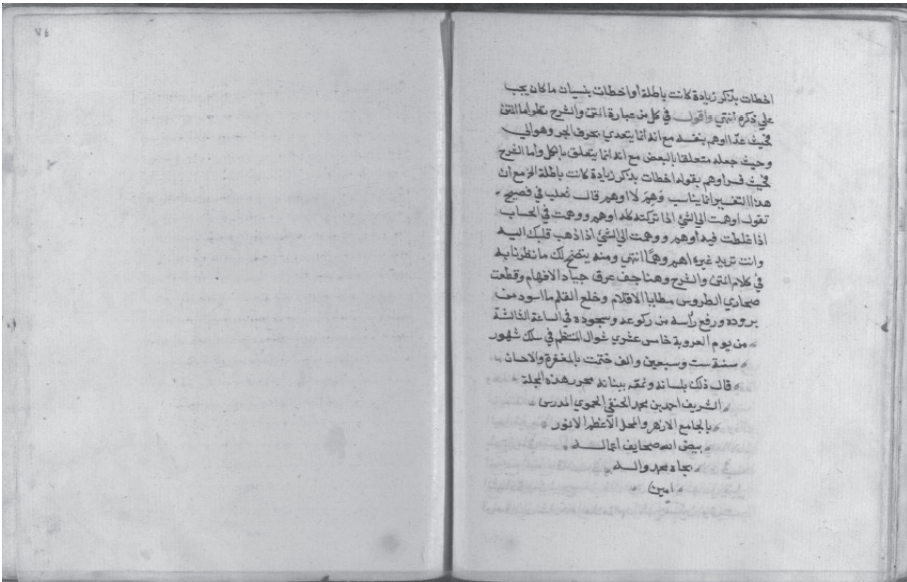
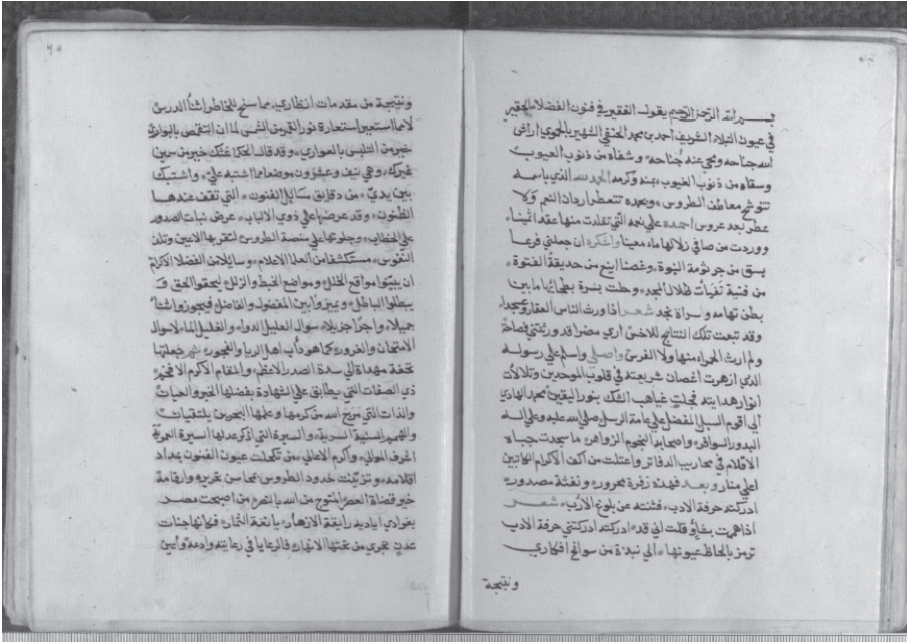
Hamevî'nin *Risâle fi'n-Nahv* olarak adlandırdığımız eserin dünyada en az iki yazma kütüphanede bulunduğu görüldü. Bu yazmalar temin edilerek mukayesesi yapıldı. Müellif nüshası olarak adlandırılan **A** nüshasının ülkemizde bulunduğu, mukaddime ve hatime kısmının Suudi Arabistan'dan edindiğimiz **B** nüshasının aynı kısımlarından farklı, geriye kalan diğer bölümlerinin aynı olduğu görüldü. Söz konusu risâlenin -uzunluğu ve alana katkısı nedeniyle- sadece nahiv kısmı tahkik edilerek ekte verildi.

Ekler:

Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fî'n-Nahv

Suudi Arabistan Melik Suud Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshanın ilk ve son varığı.

Ankara Milli Kütüphanesi, no: 55 Hk 536/4 ve 1633 DVD numaralı ile kayıtlı nüshanın ilk ve son varığı (*Risâle fî Zeferâti Mahrur ve Neşeti Masdurı* adlı eserin içinde).

المصادر والمراجع

- إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري وبهامشه صحيح مسلم بشرح النووي. شهاب الدين أحمد بن محمد الخطيب القسطلاني - محيي الدين يحيى بن شرف النووي. المطبعة الأميرية - بولاق 1323.
- إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم. أبو السعود العمادي محمد بن محمد بن مصطفى. الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- الدر المصون في علوم الكتاب المكنون. أبو العباس، شهاب الدين، أحمد بن يوسف بن عبد الدائم المعروف بالسمين الحلبي. المحقق: الدكتور أحمد محمد الخراط. دار القلم، دمشق.
- رضي الدين الأسترايادي. شرح الرضي على الكافية. تصحيح: يوسف حسن عمر. جامعة قان يونس، بينغازي 1996.
- شرح الوقاية للإمام صدر الشريعة الأصغر. دراسة وتحقيق: الدكتور صلاح محمد أبو حاج. مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان 2006.
- الفرح النامي على شرح الجامي. ابن داود عبد الواحد الحنفي العطاري المدني. مكتبة المدينة، 2014 كراتشي.
- الفوائد الضيائية شرح كافية ابن الحاجب. نور الدين عبد الرحمن الجامي. دراسة وتحقيق: الدكتور أسامة طه الرفاعي. وزارة الأوقاف، بغداد 1983.
- مغني اللبيب عن كتب الأعراب. ابن هشام الأنصاري، جمال الدين. تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد. المكتبة العصرية، بيروت 1991.
- وقاية الرواية في مسائل الهداية. دراسة وتحقيق: الدكتور عمر الفاروق آتان. أمين للنشر والتوزيع، بورصة 2017.
- الوقاية: نسخة مكتبة قسطنطينو الشعبية مسجلة فيها برقم: Hk 2029 37.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim. *DİB*, Ankara 2008.
- Arslan, İclal. "Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü'z-Ziyâiyye Adlı Eseri". Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- 'Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- 'Aynî, Bedruddîn el-Hanefî. '*Umdetu'l-Kârî' Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Tashih: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Şerhu Sunen-i Ebî Davûd*. 6 cilt. Tahkik: Ebu'l-Munzir Halid İbrahim Mısıfî. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1999.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hiznetu'l-Edeb*. 13 cilt. Tahkik: Muhammed Nebil Tarifi ve diğerleri. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İrâb Olgusu*. Ankara 2003.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Üchûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslâm Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul 2016.
- Dûsirî, İbrahim b. Said. "Usûlu Mâ fi'l-Kur'ani'l-Kerim", *el-Mecelletu'l-İlmiyye li-Câmi'i'l-Melik Faysal (el-'Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İdâriyye)* 4, sy. 1 (2003): 91-146.
- Ergin, Ali Şakir. "Hafâcî, Şehâbeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Esterâbâdî, Radiyüddin. *Şerhu Şafiyeti İbni'l-Hâcib*. 4 cilt. Tahkik: Muhammed Nur el-Hasan ve diğerleri. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- Gemi, Ahmet. "Abdullah b. Hicâzî b. İbrahim eş-Şerkâvî'nin 'Risâle fi İrâbi Lâ İlâhe İllallah' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der-*

- gisi 7, sy. 14 (2016/2): 133-161. Erişim 20 Aralık 2018. http://sirnak.edu.tr/birimler/ilahiyat_dergisi/KD244_16--sayi.html.
- Hatip, Abdulaziz. "Semîn el-Halebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Huveymil, Dâvud b. Suleyman. "el-Mesâ'ilu'n-Nahviyye fi Kitâbî't-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh l'ibni'l-Mulakkîn". Yüksek lisans tezi, Cami'atu'l-Kusaym-Suudi Arabistan, 1438/2017.
- İbn 'Akil. *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Tahkik: Şeyh Semâi er-Rufaî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbn Arabşâh, İsamuddin İbrahim b. Muhammed el-İsferayinî. *Hâşiyetu 'Usam 'ale'l-Câmi, (Mecmu'atu Havâşî Mollâ Câmi)*. 2 cilt. Beyrut: Mektebetu Yasin-Mektebetu Seyda, 2010.
- İbn Hişâm, Cemâluddin el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*. Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdilhamid. Yy.: Mektebetu't-Ticâriyye, 1963.
- İbn Hişâm, Cemâluddin el-Ensârî. *Muğni'l-Lebib*. 2 cilt. Tahkik: Mâzin Mubârek ve diğerleri. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1985.
- İbn Hişâm, Cemâluddin el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-Nedâ*. Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdilhamid. Kahire: Mektebetu Tişe, ts.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Taî. *Şerhu Teshîli'l-Fevaid*. 3 cilt. Tahkik: Abdurrahman es-Seyyid ve diğerleri. Yy.: Hicr li't-Tiba'a ve'n-Neşr, 1990.
- İbn Sâiğ, Muhammed b. Hasan el-Cuzâmî. *el-Lemhatu fi Şerhi'l-Milha*. 2 cilt. Tahkik: İbrahim b. Salim es-Saidî. el-Medinetu'l-Munavvara: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Cami'ati'l-İslamiyye, 2004.
- Karaman, Abdullah. "Şerâmellisi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-Muellifin*. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1970.
- Kılıç, Hulûsi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Mîrân, Haydar Fahrî. "Delâletu "Ev" el-'Atıfa fi'n-Nahvi'l-Arabî", *Cami'atu Babil, Kulliyetu'l-Âdâb*. erişim 01 Nisan 2018. <http://repository.uobabylon.edu.iq/papers/publication.aspx?pubid=1423>.
- Naziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed. *Şerhu't-Teshîl (Temhidu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid)*. Tahkik: Ali Muhammed Fahir ve diğerleri. 11 cilt. Kahire: Daru's-Selâm, h. 1428.
- Murâdî, Ebû Cafer en-Nahhâs Ahmed b. Muhammed en-Nahvî. *'Umdetu'l-Kitâb*. Tahkik: Bessâm Abdulvahhab el-Câbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2004.
- Necdî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. *Hâşiyetu Mukaddimetî't-Tefsîr*. Yy.: 1990.
- Özen, Şükrü. "Sadrüşşerîâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Sâdık, Molla Muhammed. *Hâşiyetu Molla Muhammed Sâdık 'alâ Şerhi'l-Kâtî li'l-'Allame Husâmiddîn el-Kâtî 'alâ Metni İsâgocî li'l-Ebhurî*. Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Emîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Sakkâr, Sâmî. "İbn Allân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Serâkibî, Velid Muhammed. "Rubbe fî Asli'l-Vad'i ve Delâletu's-Siyâk". *Havliyyâtu'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İctimaiyye*. Hama: Câmî'atu'l-Ba's, 2010.
- Sinanoglu, Mustafa. "Hamevî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 556. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tekin, Ahmet. "İbnu'l-Hâcib ile Molla Halil es-Sîrdî'nin el-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10, sy. 21 (2018): 887-902. Erişim 08 Temmuz 2018. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/519743>.
- Topal, Şevket. "eş-Şürûnbülâli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yurdagür, Metin. "Lekânî, Abdüsselâm b. İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 130. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.